

LIETUVIŲ KALBOS PSEUDOKLEFTAI

Lietuviškus pseudokleftus savo monografijoje apie lietuvių kalbos jungties konstrukciją yra išnagrinėjęs Rolandas Mikulskas (2014, 2017). Pseudokleftas tai sakinio informacinę struktūrą išryškinanti, konkrečiai tam tikros jo dalies fokusavimą žyminti konstrukcija. Lietuviškas pavyzdys parodytas (1) sakinyje:

- (1) *Ko nenorėčiau, tai statišku ir necharakteringu atlikėju.*¹

Terminas *pseudocleft* buvo įvestas atitinkamoms anglų kalbos konstrukcijoms tokioms kaip (2) apibūdinti:

- (2) *What I don't want is static and characterless performers.*

Angliškas terminas *pseudo-cleft* nurodo į *cleft construction* sąvoką, kuriai perteikti lietuviškoje literatūroje buvo pasiūlytas terminas *lūžio konstrukcija*, žr. Griškevičienė (2002). Šis lietuviškas terminas tad apima ir mus čia dominančius pseudokleftus; šalia *pseudo-cleft construction* vartojamas ir *WH-cleft* terminas, nurodantis į (1) ir (2) pavyzdžiuose parodytoje konstrukcijoje vartojamą klausiamąjį-santykinių įvardžio tipą su *wh-* (lietuvių kalboje jį atitinka santykinis įvardis *kas*). Gal „santykinė lūžio konstrukcija“ būtų adekvatus lietuviškas atitikmuo? Kol toks atitikmuo neįsitvirtinęs, čia vartoju „pseudoklefto“ terminą.

Anglų kalboje *WH-clefts* priešinami *it-clefts*, kurie lietuvių kalboje, ir apskritai baltų ir slavų kalbose, neturi atitikmens:

- (3) *It was John who drank up the wine.*

- (4) *It is you I'm looking for.*

Pseudokleftai lietuvių kalboje gana dažnai vartojami, nors Mikulskas atkreipia dėmesį, kad semantiniu požiūriu jų vartojimo laukas siauresnis, nei anglų kalboje. Tačiau Mikulsko knygoje pseudokleftams skirtas skyrius, reikšmingas kaip pirmas teoriškai grįstas lietuviškų pseudokleftų aptarimas, nesiremia autentiška (tekstynų ir kitokia) medžiaga, o tik autoriaus gimtakalbe kompetencija. Dar laukiame platesnio, autentiška medžiaga paremto empirinio tyrimo, kuriame būtų išnagrinėti visi formalūs ir funkciniai šios konstrukcijos aspektai. Mat ši konstrukcija rodo nemažą variantiškumą, kuris galėtų padėti atskleisti konstrukcijos raidos tendencijas ir iš dalies ir jos kilmę. Konstrukcijos kilmė yra, žinoma, atskiras, diachroninio pobūdžio klausimas, kuriam spręsti būtų reikalingas kol kas dar neegzistuojantis istorinis lietuvių kalbos tekstynas, apimantis dabartinės lietuvių kalbos sintaksei esminį laikotarpį nuo XVIII a. iki XX a. pirmos pusės.

¹<https://www.alfa.lt/straipsnis/50347546/j-bruzga-akimirka-virto-legendiniu-prince-u-kuo-sudetingiau-tuo-idomiau/>

Čia atkreipsiu dėmesį į kai kuriuos formalius lietuviškų pseudokleftų aspektus; platesnę apžvalgą pateikia Mikulskas (2017: 115–131).

Pavyzdyje (1) parodytą variantą galima laikyti kanoniniu pseudoklepto konstrukcijos pavidalu. Būdingi šios struktūros elementai tai:

- (a) laisvasis (beantecedentis) santykinis sakinys (su santykiniu įvardiu *kas*), apibūdinantis kintamąjį, kuris turės būti patikslintas fokusuojamoje sakinio dalyje;
- (b) žymiklis *tai*, pagal kilmę jungties funkciją atliekantis demonstratyvas („a substitute for the verbal copula“ – Mikulskas 2017: 60);
- (c) fokusuojama sakinio dalis, kurioje tikslinamas (a) dalyje apibrėžiamas kintamasis. Jeigu fokusuojama dalis yra daiktavardinė arba prielinksninė frazė, linksnis arba prielinksnis turi atitikti presupozicijos veiksmažodžio morfosintaksinį valdymą, arba, kitaip sakant, turi būti suderintas su santykinio įvardžiu.

Fokusuojama sakinio dalis gali būti skirtingų kategorijų—daiktavardinės frazės, prielinksninės frazės, veiksmažodinės frazės, finitiniai ir nefinitiniai šalutiniai sakiniai ir pan. Variantus su nefinitiniu ir finitiniu papildinio sakiniu iliustruoja pavyzdžiai (5) ir (6), o (7) pavyzdyje fokusuojama veiksmažodinė frazė:

- (5) *Jau ko nenorėčiau, tai važinėti pirmyn atgal po Mičiganą.*²
- (6) *Labiausiai ko norėčiau tai, kad laisvai be jokių trukdžių gyvendinčiau savo sumanymus.*³
- (7) *Ką aš padariau, tai pasinaudojau galimybe samdyti jaunos žmones per Darbo biržą.*⁴

Pagal kilmę pseudokleftai yra specifikačinės jungties konstrukcijos atmaina (būtent jungties konstrukcijų kontekste juos aptaria Mikulskas 2017). Šios specifikačinės konstrukcijos yra keli tipai—mus čia domina du potipiai, vienas su santykinio sakiniu modifikuotu subjektu (8) ir vienas, kuriame subjekto pozicijoje eina laisvas santykinis sakinys (9):

- (8) *Vienintelis dalykas, kurio iš tikrųjų nuoširdžiai bijau, yra karas.*⁵
- (9) *Ko nemėgstu, tai negražūs, bjaurūs žmonės...*⁶

Šie pavyzdžiai nėra pseudokleftai. Apie pseudokleftą galima kalbėti, kai įvyksta linksnio atrakcija, t. y., žymėjimas linksnio arba prielinksniu priderinamas prie presupozicijos veiksmažodžio morfosintaksinio valdymo modelio:

2<http://www.marija.travel/post/78/Michigan?lang=lt>

3https://apklausa.lt/f/apklausa-nemokama-baimiu-paleidimo-meditacija-u3mhyuf/entries/1225514/text_results

4<https://franchiseinfo.lt/straipsnis/138/coffee-hill-anyksciuose-ikurejas-turi-tiketi-fransize-o-ne-tiketis-milijonu/>

5<https://aplinkkeliai.lt/recenzijos/filmu/vienintelis-dalykas-kurio-bijau-yra-karas/>

6<https://www.moteris.lt/lt/mada/g-54029-isimintiniausios-ir-kontraversiskiausios-karlo-lagerfeldo-citatos>

- (10) *Kuo tikiu, tai tik kosmosu, kuriame taip pat gyvena mąstančios būtybės, kaip ir mes, tačiau labai toli.*⁷
- (11) *Su kuo nesutinku, tai su prastos kokybės aukštojo mokslo apmokestinimu.*⁸

Griežtos funkcinės skirties tarp specifikacinių jungties konstrukcijų ir pseudokleptų nėra. Tam tikras specifinių jungties konstrukcijų potipis išspecializavo kaip fokusavimo priemonė, ir šis potipis įgijo ir skiriamųjų formalių bruožų. Būtent formalieji bruožai sudaro pagrindą pseudoklepto konstrukcijos išskyrimui specifinių jungties konstrukcijų fone. Pagrindinis jų yra fokuso kodavimas veiksmožodžio valdymą atitinkančiu žymėjimu linksniu arba prielinksniu, kaip parodytą (10) ir (11) pavyzdžiuose. Šis kodavimas neturi jokios motyvacijos pačioje jungties konstrukcijoje.

Kitas būdingas pseudoklepto bruožas yra tai, kad santykinis sakinyss neturi išreikšto antecedento, t. y., pseudokleptas prisišlieja prie (9), ne (8) konstrukcijos modelio. Tačiau kai kuriais atvejais atrodo, kad išreikštas antecedentas yra:

- (12) *Vienintelis dalykas dėl ko nerimauju, tai dėl to, kad jie gali pavogti mano duomenis, atidaryti kredito korteles užsienyje man to nežinant.*⁹

(13) pavyzdys yra panašios struktūros, kaip (12), bet išreikštas antecedentas turi (panašiai kaip fokusas) presupozicijos veiksmožodžio valdymo nulemtą linksnio formą—kilmininką:

- (13) *Vienintelio dalyko ko jie neatėmė – tai mano šypsenos.*¹⁰

Nepaisant paviršutiniško panašumo su (8) sakiniu, (13) nėra kanoninė jungties konstrukcija, nes *vienintelio dalyko* čia nėra referentinis antecedentas, o fokuso aprėpties žymiklis. Kiti žodžiai, galintys pseudoklepto konstrukcijoje pasirodyti antecedento pozicijoje, tai *vienintelis* ir *vienas*—vėlgi fokuso aprėptį ribojantys kvantifikatoriai—, šalia *vienintelio dalyko* ir *vieno dalyko*:

- (14) *Vienintelio, ko nenorėčiau, – tai gyventi bute.*¹¹

⁷<https://www.lsgyvenimas.lt/forum/index.php/topic/22233-mistikos-rei%C5%A1kiniai/page-3>.

⁸<https://www.supermama.lt/forumas/topic/327410-mokamos-studijos/page-8>

⁹https://www.reddit.com/r/lietuva/comments/15895hl/reikia_pagalbos/?rdt=38294

¹⁰<https://www.sportas.lt/naujiena/263340/t-ferguson-as-apie-atimta-laikinaji-ufc-titula-kaip-jus-manote-as-dabar-jauciuosi>

¹¹<https://ref.lt/birzu-parapija/378-ne-dirbu-o-gyvenu-savo-darba>

- (15) *Vieno, ko man čia labiausiai trūksta, – tai gražių architektūrinių pastatų, įspūdingų bažnyčių, dvarų ir didesnio maisto pasirinkimo...*¹²
- (16) *Vieno dalyko ko laukiu tai žiurkiuko.*¹³

Ir *vienintelis dalykas* iš esmės nefunkcionuoja kaip daiktavardinis antecedentas, nes su daiktavardiniu antecedentu iš principo negali būti vartojamas santykinis įvardis *kas*, kaip tai įvyksta (12) ir (13) pavyzdžiuose (plg. **dalykas, kas man kelia nerimą*).

(12) pavyzdyje pavartotas vardininkas liudija diachroninę sąsają su jungties konstrukcija, arba bent sąveiką. Bet sakiniai (12)–(15) turi dar vieną aspektą, į kurį verta atkreipti dėmesį: fokuso aprėpties žymiklių iškėlimas į pirmą sakinio poziciją primena kitų aprėpties ir laipsnių žymiklių iškėlimą už santykinio sakinio ribų. Palyginkime:

- (17) *Ko labiausiai nemėgstu, tai tų šventinių rūpesčių ir organizavimo*, – kalbėjo N. Juška.¹⁴
- (18) *Labiausiai ko nemėgstu, tai pasikartojimo ir rutinos...*¹⁵

Natūrali laipsnio žymiklio *labiausiai* vieta būtų santykiname sakinyje, prie veiksmazodžio, kaip tai matome (17) pavyzdyje. Vietoj to jis iškeliamas už santykinio sakinio ribų. Panašų reiškinį rodo (19) ir (20):

- (19) *Mažiausiai, ko norime, tai laivo ir banginio susidūrimo vandenyse, kur gausu krokodilų, o matomumas po vandeniu yra lygus nuliui.*¹⁶
- (20) *Reforma reikalinga, tik aš ko bijau, tai, kad kartu su vandeniu iš vonelės neišpiltume ir kūdikio.*¹⁷

Šio iškėlimo rezultatas yra tas, kad visa prieš fokusą einanti pseudoklepto konstrukcijos dalis turi tokią pat distribuciją, kaip ir pats veiksmazodis:

- (19a) *Mažiausiai [ko norime tai] laivo ir banginio susidūrimo.*
- (19b) *Mažiausiai [norime] laivo ir banginio susidūrimo.*
- (20a) *Aš [ko bijau, tai] kad kartu su vandeniu neišpiltume kūdikio.*

¹²<https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/namai/fotografe-rasa-norvegijoje-gyvena-jau-14-metu-sia-sali-pamilau-ne-is-pirmo-karto-1034-1602192>

¹³<http://www.bone.lt/diskusijos/laisvalaikis/pasnekesiai-apie-viska-id9175/,offset.660>

¹⁴ <https://www.15min.lt/zmones/naujiena/lietuva/nerijus-juska-bijo-senatves-tad-ir-gimtadienio-nesves-1050-268819>

¹⁵<https://myinnertree.wordpress.com/2017/08/28/pasnekesiai-marija-puipaitė-kai-zmogaus-kunas-apsigyvena-meno-kuriniuose/>

¹⁶<https://www.lrytas.lt/gamta/fauna/2020/09/12/news/trys-kuprotieji-banginiai-vietoj-keliones-i-antarktida-pasuko-i-krokodilais-knibzdancia-upe-16312832>

¹⁷<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1778018/nauseda-apie-valstybes-tarnybos-reforma-bijau-kad-su-vandeniu-is-voneles-neispiltume-ir-kudikio>

(20b) *Aš [bijau], kad kartu su vandeniu neišpiltume kūdikio.*

Ši tendencija nėra nuosekliai įgyvendinta ir neaišku, kokia bus tolesnė konstrukcijos raida. (19a) ir (20a) struktūros atrodo kaip pabaigos taškas ilgo proceso, kai sudėtinė sakinio struktūra virsta vientisine sakinio struktūra. Išėities taškas yra kanoninė jungties konstrukcija, kurios struktūroje galima išskirti kanoninį laisvąjį santykinį sakinį. Maždaug šioje stadijoje yra angliški pseudokleftai: Kembridžo anglų kalbos gramatikos (Huddleston & Pullum, eds., 2002:1423) autoriai kelia mintį, kad anglų kalbos pseudoklefto net nereikėtų laikyti atskira konstrukcija, o tik specifikaacinės jungties konstrukcijos variantu su laisvuju santykiniu sakiniu. Lietuvių kalboje didžioji dauguma pseudokleftų negalėtų būti interpretuoti kaip jungties konstrukcijos, nes požymis (c) – fokusuojamos sakinio dalies morfosintaksinis žymėjimas – aiškiai nukrypsta nuo jungties konstrukcijai būdingo vardininko. Nuoseklus santykinės struktūros be antecedento vartojimas, nors neprieštarauja jungties konstrukcijos struktūros principams, taip pat yra būdingas kanoninio pseudoklefto požymis. Tolesni žodžio tvarkos pokyčiai priartina pseudokleftą prie vientisinio sakinio konstrukcijos su išplėstine veiksmažodine fraze. Veiksmažodinė forma keičiama veiksmažodine perifraze, kurioje santykinis įvardis ir pirminė jungties *tai* netenka savarankiškos sintaksinės funkcijos: $V \rightarrow [(P)KAS V \text{ tai}]$.

Konstrukcijos variantiškumas dabartinėje nenormintoje kalboje būtų atskiros tyrimo objektas. Daugelio atvejų trūksta žymiklio *tai*:

(21) *Vienintelio, ko šiandien mums trūksta, – laiko kitam.*¹⁸

Jungties konstrukcijoje demonstratyvas *tai* (kaip jungties pakaitalas) vartojamas šalia jungties *yra* ir nulinės jungties. Atrodo, kad šis įvairavimas iš dalies buvo perkeltas į pseudoklefto konstrukciją, nors žymiklis *tai* čia jau beveik yra praradęs pirminę jungties reikšmę ir įgijęs grynai konstrukcinę funkciją.

Pasitaiko, kad fokusuojamos dalies linksnis nepriderintas prie veiksmažodžio valdymo (gal ypatingai prielinksninio valdymo atveju?):

(22) *Su kuo nesutinku tai komisiniu dydžio ivertinimas perkant ETF'us.*¹⁹

Šį linksnio arba prielinksnio priderinimą prie veiksmažodžio valdymo modelio ir prie santykinio įvardžio morfosintaksinio žymėjimo Mikulskas aiškina kaip linksnio atrakcijos atvejį. Jeigu taip, reikėtų ištirti atrakcijos taikymo nuoseklumą pagal žymėjimo tipą (linksnio arba prielinksnio) ir pagal linksnio poziciją linksnų hierarchijoje.

Šie pavyzdžiai rodo, kad pseudoklefto konstrukcijos formalūs požymiai nėra iki galo nusistovėję, ir faktinę padėtį būtų verta be išankstinių normatyvinių nuostatų ištirti. Tai būtų

¹⁸<https://grokiskis.lt/akcentai/ka-veiksi-siandien>

¹⁹<https://investologija.lt/blogas/investavimas/11-ideju-kur-investuoti-1000-euru/>

tinkama tema bakalauro arba magistro darbui. Taip pat būtų pageidautinas diachroninis tyrimas, tačiau tokį tyrimą, žinoma, apsunkina istorinio tekstyno trūkumas.

BIBLIOGRAFIJA

Griškevičienė, Aurelija. 2002. Norvegų kalbos lūžio konstrukcija ir jos atitikmenys lietuvių kalboje. *Baltistica* 37.2, 245–256.

Huddleston, Rodney & Geoffrey Pullum, eds. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: CUP

Mikulskas, Rolandas. 2014. Specifikacinė jungties konstrukcija: In: Marta Grzybowska & Inesa Szulska, eds., *Prace Bałtytyczne 5. Język, literatura, kultura*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 9–82.

Mikulskas, Rolandas. 2017. *Copular Constructions in Lithuanian*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.

2025 01 01